“SAVODSIZLIK”DAN MILLIY ONGGA: CHOR ROSSIYASI DISKURSI VA JADIDCHILIK PEDAGOGIK SINTEZI

Qodirov Valijon[1], Akbar Odil[2]

[1]Andijon davlat pedagogika instituti, professor, fanlar doktori
[2]Namangan davlat universiteti, dotsent, fanlar nomzodi (PhD)
https://doi.org/10.5281/zenodo.18978609

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Chor Rossiyasi mustamlakachiligi sharoitida O‘rta Osiyoda ta’lim va savod tushunchasining siyosiy-diskursiv talqini tahlil qilinadi. Unda mustamlaka pedagogikasi, an’anaviy diniy ta’lim va rus-tuzem maktablari o‘rtasidagi ziddiyatlar jadidchilik harakatining shakllanishiga qanday zamin yaratganini ochib berilgan. Maqola jadidchilikni pedagogik sintez va milliy uyg‘onish modeli sifatida talqin etadi.

KALIT SO‘ZLAR

mustamlakachilik, ta’lim tizimi, savod diskursi, rus-tuzem maktablari, jadidchilik, pedagogik sintez, milliy uyg‘onish.

ОТ «НЕГРАМОТНОСТИ» К НАЦИОНАЛЬНОМУ СОЗНАНИЮ: ДИСКУРС ЦАРСКОЙ РОССИИ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ СИНТЕЗ ДЖАДИДИЗМА

Кодиров Валижон[1], Акбар Одил[2]

[1]Андижанский государственный педагогический институт, доктор наук, профессор
[2]Наманганского государственного университета, кандидат наук, доцент

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется политико-дискурсивная интерпретация образования и понятия грамотности в условиях колониальной политики Российской империи в Средней Азии. Показано, как противоречия между колониальной педагогикой, традиционным религиозным образованием и русско-туземными школами способствовали формированию джадидского движения. Джадидизм рассматривается как педагогический синтез и модель национального пробуждения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

колониализм, система образования, дискурс грамотности, русско-туземные школы, джадидизм, педагогический синтез, национальное пробуждение.

FROM “ILLITERACY” TO NATIONAL CONSCIOUSNESS: THE DISCOURSE OF TSARIST RUSSIA AND THE PEDAGOGICAL SYNTHESIS OF JADIDISM

Kodirov Valijon[1], Akbar Odil[2]

[1]Andijan State Pedagogical Institute, DSc, professor
[2]Namangan State University, PhD, associate professor

ABSTRACT

This article examines the political and discursive interpretation of education and literacy under the colonial rule of the Russian Empire in Central Asia. It reveals how tensions between colonial pedagogy, traditional religious education, and Russian-indigenous schools contributed to the emergence of the Jadid movement. The study conceptualizes Jadidism as a pedagogical synthesis and a model of national awakening.

KEYWORDS

colonialism, education system, literacy discourse, Russian-indigenous schools, Jadidism, pedagogical synthesis, national awakening.

XIX asr oxiri va XX asr boshlariga kelib, O‘rta Osiyo jamiyati o‘z taraqqiyotida keskin burilish bosqichiga qadam qo‘ydi. Mazkur tarixiy davr Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati chuqurlashuvi, hududning imperiya iqtisodiy tizimiga tobora faolroq integratsiyalashuvi, yangi ma’muriy-boshqaruv institutlarining joriy etilishi hamda ijtimoiy-madaniy hayotda sodir bo‘lgan tub transformatsiyalar bilan xarakterlanadi. Aynan shu murakkab va ko‘p qatlamli jarayonda ta’lim tizimi jamiyat ichki tuzilmasiga ta’sir ko‘rsatuvchi, ijtimoiy ong va munosabatlarni qayta shakllantiruvchi asosiy mexanizmlardan biri sifatida maydonga chiqdi [4].

Asrlar davomida shakllanib, O‘rta Osiyo jamiyatida diniy-ma’naviy barqarorlikni ta’minlab kelgan maktab va madrasa tizimi XIX asr oxiriga kelib yangi davr talablari bilan yuzma-yuz keldi. Zamonaviy ilm-fan, texnika taraqqiyoti va ijtimoiy rivojlanish ehtiyojlariga moslashish masalasida ushbu an’anaviy ta’lim tizimi jiddiy muammolarga duch kela boshladi. Bu holatni o‘z davrining ilg‘or ziyolilari ham chuqur anglagan edilar. Jumladan, Munavvarqori Abdurashidxon o‘g‘li 1905-yilda ta’lim masalasiga to‘xtalar ekan, jamiyat holatini isloh qilish zamonga mos ilm-u fanlarni o‘zlashtirishdan boshlanishi, buning uchun esa maktab va madrasalar hamda ta’lim usullarini tubdan yangilash zarurligini alohida ta’kidlagan edi [3,29]. Ta’lim mazmunining tor doirada qolib ketishi, metodik yangilanishning yo‘qligi va bilimlarning amaliy hayotdan uzilishi jamiyatda ma’rifiy inqirozning tobora chuqurlashishiga olib keldi.

Shu bilan bir vaqtda Rossiya imperiyasi tomonidan tashkil etilgan rus-tuzem maktablari mintaqa ta’lim makoniga yangi pedagogik modelni olib kirgan edi [1, 23–24]. Ushbu maktablar tashqi ko‘rinishda zamonaviy fanlar va ilg‘or metodikalarni joriy qilgandek tuyulsa-da, ularning asl vazifasi mustamlakachilik boshqaruvi ehtiyojlariga mos, imperiyaga sodiq mahalliy kadrlarni tayyorlashdan iborat bo‘lgan [9]. Natijada, O‘rta Osiyoda ta’lim sohasi diniy-an’anaviy qadriyatlarni saqlab qolish bilan imperiyaviy modernizatsiya o‘rtasidagi mafkuraviy qarama-qarshilik maydoniga aylandi [6,7].

Ana shunday ziddiyatli tarixiy sharoitda jadidchilik harakati shakllanib, ta’limni jamiyatni yangilash, ijtimoiy ongni o‘zgartirish va milliy uyg‘onishni ta’minlashning asosiy vositasi sifatida ilgari surdi. Shu bois jadidchilik hodisasiga turkiy xalqlar, xususan, O‘rta Osiyo xalqlari tarixidagi o‘rni va ahamiyatini turli qirralar kesimida baholash zarurati yuzaga keladi.

O‘zbekistonda keng tarqalgan ommaviy tasavvurlarda jadidchilik ko‘pincha tor doirada talqin qilinadi. Uni faqatgina maorif sohasidagi islohotlar, fonetik asosga qurilgan yangi o‘qitish usuli yoki yangicha darsliklar yaratish bilan cheklash ilmiy jihatdan to‘liq yondashuv bo‘la olmaydi. Aslida jadidchilik, eng avvalo, millat va jamiyatning o‘z-o‘zini saqlab qolishga bo‘lgan ichki refleksi sifatida namoyon bo‘lgan. Bu harakat xalqning siyosiy, madaniy va ma’naviy jihatdan yashab qolishi masalasiga borib taqaladi. “Agar biz zamon bilimlarini egallamasak, yo‘q bo‘lib ketamiz”, degan fikr aynan shu davr ziyolilari ongida yetakchi g‘oyaga aylangan edi [2,3]. Mazkur ruhiy holatni anglamasdan yangi adabiyot hodisasini ham, jadid pedagogikasini ham, umuman olganda, jadidchilik harakatining mohiyatini to‘liq tushunib bo‘lmaydi.

Jadidlar faqatgina ta’lim beruvchi shaxslar sifatida emas, balki millatning o‘zligini qayta anglashga undagan mafkurachilar, sahna orqali milliy ruhiyatni keskin uyg‘otishga intilgan dramaturglar, siyosiy irodasi zaiflashgan xalqni uyg‘otishga chorlagan publitsistlar hamda kelajak avlodni yangi asoslarda tarbiyalashni rejalashtirgan strateglar sifatida maydonga chiqdilar [4, 5]. Shu sababli jadidchilik mohiyatini anglash, avvalo, “ular qanday tarixiy va ijtimoiy sharoitda shakllandi?” degan savolga keng va atroflicha javob topishni talab etadi. Aynan ushbu masala mazkur tadqiqotning birinchi fasli markazida turadi.

Mazkur savolga javobni Chor Rossiyasining buyuk davlatchilik siyosati va Turkiston o‘lkasining mustamlaka maqomi bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasi uchun Markaziy Osiyoga kirib kelish jarayoni oddiy hududiy kengayish bilan cheklanib qolmagan, balki imperiyaning uzoq muddatli strategik xavfsizligini

ta’minlash masalasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan. Markaziy Osiyo Rossiya nazarida shunchaki navbatdagi mustamlaka hudud emas, balki ikki yirik siyosiy kuch — Rossiya va Buyuk Britaniya o‘rtasidagi raqobat sharoitida muhim geosiyosiy bufer zona vazifasini bajargan makon sifatida qaralgan. Shu bois, Turkiston ustidan nazoratni qo‘lga kiritish Rossiya imperiyasi uchun nafaqat iqtisodiy va moliyaviy manfaat manbai, balki xalqaro maydonda nufuzini mustahkamlash va ta’sir doirasini kengaytirish vositasiga aylangan edi [2,6].

Mazkur tarixiy jarayon, ya’ni tarixshunoslikda “Buyuk o‘yin” nomi bilan mashhur bo‘lgan geosiyosiy raqobat sharoitida Rossiya imperiyasi Markaziy Osiyoni turli usullar orqali bosqichma-bosqich bo‘ysundirdi. Bu jarayonda to‘g‘ridan-to‘g‘ri harbiy yurishlar, protektorat shaklidagi qaramlik (ya’ni tashqi siyosat imperiya ixtiyoriga o‘tkazilib, ichki boshqaruv mahalliy hukmdorlar zimmasida qoldirilgan holat), shuningdek, bojxona siyosati, savdo yo‘llari va soliq tizimi orqali iqtisodiy qaramlikni kuchaytirish asosiy vositalar bo‘lib xizmat qildi. Natijada, Qo‘qon xonligi hududlarining katta qismi, Toshkent (1865), Samarqand (1868), Xiva xonligining muhim yerlaridan tortib, Buxoro amirligining tashqi siyosatiga qadar bo‘lgan sohalar to‘liq yoki qisman Rossiya imperiyasi nazoratiga o‘tdi [2]. Shu tariqa, mintaqa mustaqil siyosiy subyekt maqomidan mahrum bo‘lib, imperiya manfaatlariga xizmat qiluvchi bo‘ysundirilgan periferiyaga aylantirildi.

Imperiyaning ma’naviy-ma’rifiy siyosatidagi o‘ziga xoslik ham, avvalo, Rossiya mustamlakachilik iqtisodiy manfaatlari bilan belgilanar edi. Turkiston o‘lkasi imperiya ehtiyojlari uchun xom ashyo bazasiga aylantirildi. Ayniqsa, paxta yetishtirish strategik ahamiyat kasb etdi. Amerika Qo‘shma Shtatlarida yuz bergan fuqarolar urushi (1861–1865) natijasida Rossiya to‘qimachilik sanoati paxta ta’minotida jiddiy muammolarga duch kelganidan so‘ng, Markaziy Osiyo paxtasi imperiya uchun asosiy muqobil manbaga aylandi [2, 6].

Bu jarayon mintaqa ijtimoiy-iqtisodiy hayotida bir qator chuqur oqibatlarni keltirib chiqardi. Avvalo, Turkiston dehqonlari ekin tanlash erkinligidan asta-sekin mahrum bo‘lib, paxta majburiy ekin sifatida joriy etildi. Sug‘orish tizimlari va suv resurslari boshqaruvi mahalliy ehtiyojlardan ko‘ra, imperiya sanoati manfaatlariga bo‘ysundirildi. Oziq-ovqat yetishtirishga mo‘ljallangan ekin maydonlari qisqarib, eksportbop xom ashyo — paxtaga ustuvorlik berildi. Bu holat oziq-ovqat xavfsizligining zaiflashishiga va mintaqaning iqtisodiy jihatdan tashqi markazga tobora qaram bo‘lib borishiga olib keldi [2,7]. Mazkur tizimdan asosan imperiya markazidan kelgan kapital egalari, sanoatchilar, soliq va ruxsat mexanizmlariga yaqin bo‘lgan tor mahalliy vositachi qatlam hamda harbiy-ma’muriy apparatga sodiq elita foyda ko‘rdi [2,6]. Oddiy dehqonlar esa tobora ko‘proq soliq, qarz va majburiyatlar yukiga botdi. Natijada iqtisodiy qaramlik oddiy insonni o‘z mehnati mahsulidan begonalashtirdi: u endi mehnatini o‘z hayotini yaxshilash uchun emas, balki tashqi markaz manfaatlarini ta’minlash yo‘lida sarflashga majbur bo‘ldi [2].

Bosqinchilik siyosatini uzoq muddat davom ettirish maqsadida, Rossiya imperiyasi mahalliy jamiyatning ma’rifiy va ilmiy rivojlanishini cheklashni strategik jihatdan muhim omil sifatida ko‘rdi. Shu sababli Turkiston hududi imperiya tomonidan faqat harbiy-siyosiy nazorat ostiga olinibgina qolmay, balki uni ma’naviy va madaniy jihatdan ham past ko‘rsatishga urinishlar tizimli ravishda olib borildi. Bu yondashuv imperiyaning mintaqadagi hukmronligini axloqiy va mafkuraviy jihatdan oqlashga xizmat qilgan.

Rossiya ma’muriyati va sharqshunos doiralari tomonidan shakllantirilgan rasmiy tasvirda Turkistonning tub musulmon aholisi — o‘zbeklar, qozoqlar, qirg‘izlar, tojiklar va boshqa xalqlar – “savodsiz”, “jaholat girdobida qolgan”, “diniy asorat ostida yashovchi” jamiyat sifatida talqin qilindi. Mazkur tasvir mustamlakachilik tartibini go‘yoki “tamaddun olib kirish” jarayoni sifatida ko‘rsatish uchun ishlatilgan. Bu g‘oya rus rasmiy matbuotida ham, imperiya manfaatlariga mos yozilgan ilmiy va publitsistik asarlarda ham muntazam takrorlab borilgan.

Zamonaviy Markaziy Osiyo tarixi bo‘yicha yetakchi tadqiqotchilardan biri bo‘lgan amerikalik tarixchi Adib Xolid ta’kidlaganidek, rus mustamlakachilik diskursi mahalliy jamiyatga “madaniy qoloqlik” tamg‘asini yopishtirish orqali imperiyani “ma’rifat tarqatuvchi”, “madaniyat yetkazuvchi” kuch sifatida ko‘rsatishga intilgan. Bu boradagi diskurs ikki asosiy qatlamdan iborat bo‘lgan. Bir tomondan, musulmon aholining o‘zi tabiatan jaholatda yashaydi degan tasavvur ilgari surilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, hududdagi diniy elita – muftiylar, qozilar, mudarrislar va mullalar – xalqni ataylab savodsizlikda ushlab turadi, degan ayblov shakllantirilgan [2,187].

Mazkur tuhmatli tasvir keyinchalik bevosita madrasalar faoliyatiga qarshi qaratildi. Imperiya ma’muriy diskursida madrasalar “xurofot o‘chog‘i”, “dogmatik fikrlashni tarbiyalaydigan”, “quruq yodlash bilan cheklanadigan” va “dunyoviy bilim bermaydigan” muassasalar sifatida taqdim etila boshlandi. Bu kabi baholar tasodifiy emas edi; ular mustamlakachilik tashviqotining tarkibiy qismi bo‘lib, mavjud ta’lim tizimini obro‘sizlantirish orqali imperiyaviy ta’lim modelini oqlashga xizmat qilgan.

Rus ma’muriy tafakkurida shakllangan sxemani quyidagicha ifodalash mumkin: mahalliy aholi savodsiz deb e’lon qilinadi; savodsiz jamiyat o‘zini boshqara olmaydi, degan xulosa chiqariladi; shundan kelib chiqib, bu hudud tashqi kuch tomonidan boshqarilishi zarur, degan da’vo ilgari suriladi. Ilmiy adabiyotlarda bu yondashuv “pedagogik paternalizm” tushunchasi bilan izohlanadi. Mazkur uslub mustamlakachilik zo‘ravonligini axloqiy jihatdan oqlash, ya’ni uni “tarbiyaviy zarurat” sifatida ko‘rsatish vazifasini bajargan.

“Mahalliy aholini madaniylashtirish” shiori ostida Rossiya imperiyasi o‘z hukmronligini “rivojlanish missiyasi” sifatida talqin qildi. Shu asosda musulmon aholi “modernizatsiyadan uzoq”, “texnik savodxonligi past”, “institutsional tartibotlardan bexabar” jamiyat sifatida tasvirlanib, rus ma’muriyati ularni madaniy va ijtimoiy jihatdan “yuksaltiruvchi kuch” sifatida ko‘rsatildi [2; 7; 8]. N.P.Ostroumov kabi amaldor-sharqshunoslar mahalliy maktab va madrasalarni hayotiy foydasi yo‘q, fanatizmni mustahkamlovchi maskanlar sifatida tasvirlab, bu qarashlarni ommalashtirishga xizmat qilganlar [8]. V.V. Bartold ham o‘z davrida Markaziy Osiyoni uzoq vaqt ilm-fan va umumjahon ma’rifiy jarayonlaridan chetda qolgan hudud sifatida ta’riflagan (Bartold, Ocherk istorii izucheniya Sredney Azii, 1896, 12-bet).

Biroq “savodsizlik” tushunchasining o‘zi ham tarixiy jihatdan murakkab va nisbiy mazmunga ega edi. Chor ma’muriyati, keyinchalik esa sovet mafkurasi savodlilikni asosan o‘qish va yozishni zamonaviy davlat talablari asosida egallash mezoni bilan o‘lchagan. Ammo XIX asr oxiri – XX asr boshlarida turkiy xalqlar orasida bilim olish shakllari boshqacha bo‘lgan. O‘g‘il bolalarning katta qismi mahalla maktablarida Qur’on tilovatini va arab yozuvida o‘qishni o‘rganar, ko‘pincha matn mazmunini chuqur anglamagan holda ham ovoz chiqarib o‘qish malakasiga ega bo‘lgan. Ayrim qatlam vakillari chig‘atoy yoki o‘zbek tilidagi diniy va axloqiy risolalarni o‘qiy olgan. Qizlar uchun bu imkoniyatlar ancha cheklangan bo‘lsa-da, ayrim hududlarda uy sharoitida, qo‘lyozma risolalar va xattotlik an’analari orqali diniy savod berilgan.

Chor Rossiyasi davrida tuzilgan rasmiy statistik ma’lumotlar mahalliy aholi orasida mavjud bo‘lgan savod shakllarining muhim qismini e’tibordan chetda qoldirgan. Buning asosiy sababi shundaki, imperiya ma’muriy tizimi savodlilikni, avvalo, rus tilida yoki kamida rus ma’muriy yozuvi asosida o‘qish va yozishni bilish mezoni orqali belgilagan. “Har bir xalqning oyinayi hayoti” (Avloniy) [5,34] bo‘lgan ona tili va u bo‘yicha savodxonlik maqsadli tarzda e’tibordan chetga surilgan. Shu bois, musulmon aholining an’anaviy diniy-islomiy savodi – xususan, arab yozuvida o‘qish malakasi – Rossiya rasmiy hisobotlarida savodlilik ko‘rsatkichi sifatida tan olinmagan. Natijada statistik ma’lumotlar ongli ravishda pasaytirilgan holatda aks ettirilgan.

Bu holat tarixiy manbalarni tahlil qilishda muhim metodologik masalani yuzaga keltiradi. Masalan, manbalarda uchraydigan “aholining 5–7 foizi savodli edi” kabi ko‘rsatkichlar, odatda, rus tilida o‘qiy oladigan yoki davlat ta’lim tizimi talablari darajasida savodli bo‘lgan qatlamni anglatadi. Arab yozuvida Qur’on tilovatini bajara oladigan, diniy matnlarni o‘qiy olgan aholi esa bu hisob-kitoblarga kiritilmagan. Jadid ziyolilari aynan shu nomutanosiblikni teran anglagan edilar. Ular xalq orasida diniy savod mavjudligini tan olgan holda, bu savod faqatgina diniy doira bilan cheklanib qolayotganini, kundalik hayotda zarur bo‘lgan huquqiy, iqtisodiy va ilmiy matnlarni tushunishga xizmat qilmayotganini muammo sifatida ko‘taradilar.

Rossiyalik rasmiy sharqshunoslar – turkshunoslar, arabshunoslar va etnograf-amaldorlar – o‘z asarlarida Turkiston xalqlarini ko‘pincha “omi”, “ilmiy taraqqiyotdan chetda qolgan”, “global rivojlanish jarayonlaridan uzilib qolgan” jamiyat sifatida tasvirlaganlar. Bu qarash rus byurokratik va harbiy doiralarida keng tarqalgan umumiy kayfiyatni aks ettirar edi. Mazkur muhitda Turkiston musulmonlari “taraqqiyotga qodir emas”, “diniy e’tiqodi sababli yangilanishdan to‘silgan” degan stereotiplar orqali talqin qilindi.

Imperiya ma’muriy tilida musulmon maktablari ko‘pincha faqat Qur’on yodlash bilan cheklanadigan, dunyoviy jihatdan foydasiz bilim beradigan, bolalarni mexanik takrorlashga o‘rgatadigan muassasalar sifatida tasvirlandi. Bu tasvirlar rus maktablari va ayniqsa “rus-tuzem maktablari”ni targ‘ib qilgan siyosiy doiralar tomonidan keng yoyildi. Rus-tuzem maktablari mahalliy bolalarga rus tilini o‘rgatish va imperiyaga sodiq qarashlarni singdirish maqsadida tashkil etilgan bo‘lib, ularda diniy ta’limdan ko‘ra imperiya uchun zarur bo‘lgan fuqarolik intizomi, til va bo‘ysunuv madaniyati ustuvor edi. Rossiya amaldorlari nazarida haqiqiy savodlilik aynan shu maktablar orqali beriladigan ta’lim bilan o‘lchangan.

Shu bilan birga, imperiya ma’muriy apparati uchun savod tushunchasi faqat madaniy yoki ta’lim jihatidagi hodisa emas, balki siyosiy-iqtisodiy qulaylik mezoni sifatida ham talqin qilingan. Savodli aholi deganda soliqlarni tushuna oladigan, bozor munosabatlariga moslasha oladigan, harbiy xizmat buyruqlarini anglaydigan hamda temir yo‘l va sanoat iqtisodiyotiga integratsiyalasha oladigan qatlam nazarda tutilgan. Demak, chor ma’muriyatining “mahalliy aholi savodsiz” degan da’vosi ikki tarkibiy qismdan iborat bo‘lgan: birinchisi statistik-

texnik mazmunda bo‘lib, “rus tilida o‘qiy olmaydi” degan qisman faktga tayanadi (ayniqsa, ayollar va qishloq aholisi orasida); ikkinchisi esa mafkuraviy xarakterga ega bo‘lib, “shu sababli ular bo‘ysunishi lozim” degan siyosiy xulosani ilgari suradi.

Mazkur ritorikaning ichki vazifasi mustamlakachilik siyosatini axloqiy jihatdan oqlashdan iborat edi. Mahalliy aholi siyosiy balog‘atga yetmagan, “bola” holatidagi jamiyat sifatida ko‘rsatilib, ularning o‘zini o‘zi boshqara olmasligi g‘oyasi shakllantirildi [2,7]. Shu asosda imperiya o‘z hukmronligini zarur va muqarrar holat sifatida taqdim etdi.

Biroq bu jarayon kutilmagan yana bir oqibatni ham yuzaga chiqardi. Mahalliy ziyolilar, keyinchalik jadidchilik harakatining asosiy vakillariga aylangan qatlam, o‘zlariga nisbatan ilgari surilgan “qoloqlik” aybini ichki savolga aylantira boshladilar: “Haqiqatan ham biz zamon ilm-fanidan ortda qolmadikmi? Bizning maktablarimiz yangi davr talablariga javob bera olmayaptimi?” degan savollar aynan shu davrda shakllandi [1,4]. Ana shu ichki uyat hissi va o‘z-o‘zini tanqid qilish jarayoni jadidchilik harakatining psixologik boshlanish nuqtasiga aylandi. Jadidlar tashqi tomondan yuklangan aybni ichki chaqiriqqa aylantirib, uni o‘z-o‘zini o‘qitish, ongni yangilash va jamiyatni isloh qilish g‘oyasiga yo‘naltirdilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qosimov B. O‘zbek ma’rifatparvarligi tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2019.
2. Khalid, A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.
3. Brower, D. Turkestan and the Fate of the Russian Empire. – London: Routledge, 2003.
4. Abdullaev S. Jadid maktablari va yangi pedagogik tafakkur. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
5. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent, 1913.
6. Allworth, E. A. Central Asia: One Hundred Thirty Years of Russian Dominance. – Duke University Press, 1994.
7. Carrère d’Encausse, H. Islam and the Russian Empire: Reform and Revolution in Central Asia. – University of California Press, 1988.
8. Ostroumov N. P. Russkaya shkola v Turkestane. – Toshkent, 1895.
9. Kamp, M. The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism. – University of Washington Press, 2006.

SCIENCE & EDUCATION
IN THE 21ST CENTURY